

ЧАСТИНА ПЕРША

Людей слухай, а свій розум май.

Приповість

I

Коло Умані, чи лучче — в Уманщині, і було і є сільце — хоч би й Солодьками його назвати. Город Умань в Київській паланці¹, та зараз же і Поділля починається, то в Уманщині лічаться і деякі села подолянські, — і Солодьки село подолянське. Славний то край, і люди там славні, і Солодьки дуже хороше село, тільки невеличке; так попід убіч хати пообгороджувані, коло кожної хати городець і садок. І церква в селі, як квіточка, вбрана: обсаджена липами, тополями, всякою садовоною, а коло притвору дві комори, шопи, возівню видно, клуню і тік; на току скільки стогів ще торішнього хліба; за током ішов садок — великий та розкішний. Перед однією коморою стояла бричка, які й по лівий бік невидовижу: зелена, черевата; і упряж на землі. Як приїхали звідкільсь та коні випрягли, то так лоском і покинули все — так і лежало. По подвір'ї всяка птиця ходила і ті гуси, що носом ворота підкидають.

Та, знать, на вітрець збиралось, бо одна попала шлею в зуби і почала тормошити, аж бричка скрипіла. «Аса! аса-ля!» — хтось гукав дерзким голосом. Та й знов: «Масю! піди-но! Он, бач, шлею рвуть!»

¹ ...в Київській паланці... — тобто в Київській окрузі. Умань була розташована на межі Київської та Подільської губерній (нині Черкаська область).

На цей гук побігла дівчина через подвір'я, — начеб яка шляхтянка. На Поділлі єсть спадки тієї давньої гонористої шляхти, що «nie rozwalam»¹ в сенаті гукала. Тепер вона звелась: і мову свою шляхетську забула, і віри відцуралась — словом, як там кажуть, та ж свита, та не так зшита. В своїх звичаях вони задержали: цілувать дівчат в руки і деякі слова: «проше», «добрий вечур», «добрідзінь», «падам до нуг» і ще деякі, та й годі. Цим тільки вони й відрізняються від подолян-русинів, та ще одежиною: мають жилетки тощо, а жінки зав'язують голову в хустку із купром — от трохи так, як київські міщанки; мають шляфроки — свого крою одежина, і в спідницях ходять та в черевиках; не носять також коралів. Русинки ж там завиваються в намітки, в коралях вся краса і багатство, ходять в запасках тощо. Дівчата-русначки заплітаються там в дрібниці, і в кожної сорочки з поликами, а шляхетські дівчата, чи просто шляхтянки — в дрібниці не заплітаються, а в ріжки, і поликів — ні на очі. Отака й то дівчина була, що побігла через подвір'я шлею боронити: просто в спідниці, в сорочці з виложистим коміром з шляркою, і заплетена в ріжки, на шиї мала низку перл, і боса.

— Аса! — крикнула вона, добігаючи до комори, і схопила дрючок з землі та й замірилась. «Бий же, бий!» — гукнув той самий голос. Дівчина кинула дрючком, та по-дівочому: козак дальше б кулаком досяг. Чечуга² побігла; а навперейми вибіг з дрючком чоловік в довгополій одежині, в косах, в бороді і так почаствував оту звірину, що бідолашна і крижі за собою поволокла.

¹ Не дозволяю (польськ.). — *Ред.*

² Чечуга — свиня.

— А щоб тебе піп із'їв! — заговорив він, заложив руки за спину і став серед подвір'я. Дівчина поралась коло упряжі.

— Закинь, — гукнув, — на візок.

Дівчина закинула на бричку шлеї і нашільніки та й пішла до хати.

То був панотець парафіяльний, о. Гервасій Люборацький, а Маса — то старша дочка його.

— Гм! — почав о. Гервасій, — гм! куди б же? — І позирає кругом по селу. Село стояло на косогорі, то все видно, як на тарілці.

— А! — заговорив далій панотець, рушаючи з місця, — а! піду до Росолинського. — І потяг за ворота.

Росолинський — то був дідич в Солодьках. В тім краю пани — все католики і все ляхи, то й Росолинський був лях і католик. Як же воно так, що благочестивий панотець потяг до католика? І, як видно, не за ділом, бо в підряснику пішов, а якби за ділом, то убрався б у рясу.

Нема в світі більш празного люду, як деякі панотці: ні за холодною воду не возьметься. Та нема ж і таких, як були пани: тільки й знали, що погукували, — як ще й погукували, а то за другими і цього не бувало. Так марудно сидіти самому, чи панотцеві, чи панові, — і сходились іноді на перебенді. Є такі пани, що на попа тільки помий не лють, та єсть і попи, що луччого не варті. Та тут — як пан був не з таких, так і о. Гервасій. Цей був з тих старих ще панотців, з тих, що у бакалярів¹ вчилися; після сам бакалярував, а там помаленьку й до попівства добився, женившись під сорок літ.

¹ *Бакаляр (бакалар)* — тут: учитель із студентів.

Всі такі панотці біду знали, виростали в громаді, то й шанували громаду і громада їх; та й панів не цурались, бо знали, що коло пана можна поживитись, — да таки більш того, що в панотцеві не пізнаєш, де лице, а де виворіт: з кожним зайде, а ні з ким до приязні не доходить — такі вже люди. Росолинський був щедрий пан, то панотцеві й на руку: то нивку візьме до «*żywocia*»¹, то який куль муки марамонської² на проскури, то хуру-другу дров із лісу тощо... Так помаленьку і піддався, і вірив в пана, як турчин в місяць, і ходив до нього, як додому. І це потяг, начебто йому треба в коляндар подивитись. Це діялось саме під косовицю, то мовби панотцеві і треба було знати, чи не віщує коляндар дощу, щоб сіно не білилось, як то кажуть, жартуючи, коли дощ пере покоси.

Отож панотець потяг до двора, а Мася вернулась до хати. Сама вона була на хазяйстві; паніматка пішла до шаровільника³ і наймичок забрала, а дочці наказала всякої роботи: і масло бити, і сметану збирати, і сир відгрівати; і кабани, що в сажі аж два годувались, на її голві були, і всяка птиця; та ще треба було і закришки⁴ на вечір наготовити. Так воно все діялось; і Мася завсігди справлялась. Паніматка, було, тільки під вечір одну наймичку пришло, а сама іноді аж з робітником прийде — одно, що таки робуча була й сама, а друге, що як зійдеться з молодичками, то любила й побазікать. А в жінок не збуває до розмови: то дівування згадають,

¹ Для прожиття (польськ.). — Ред.

² Пекльованої чи по-подолянськи також петльованої.

³ Шаровільник — поле, яке оброблялося лише плугом і на якому не росли буряки або городина.

⁴ Бутвиння, що кришать в борщ: петрушка, цибуля й кріп тощо.

то се, то те, то про лиху долю не наговоряться, — іще добре, як скінчать на співах, а то й до плачу не раз до-
ходе. Не так коли, як на случай паніматка нишком
від панотця та одну-другу пляшечку оковитої підцо-
брить. Поминай тоді, як звали: наче батька ховають. Це
не то, щоб паніматка та любила торкнути, а так собі! —
частуючи робітника та дякуючи, що послушали. Чарочку
кожна молодиця п'є скривившись; по другій тільки губи
обітре, а за третьою вже облизується, а отам пішло як по
маслі, сказано — м'якеньке, ні кусати, ні жувати. Отак
і день до вечора прокуликають, як свято; а як будень
та робота, що нема часу, то тільки полуднуючи та під-
вечіркуючи — і то небагато, аби, знаєте, горло пропо-
лоскати, щоб смачніше з'їлось. Що очиці посоловіють,
то це так собі, — хто його знає, чого їй було... «Оце диво!
і не пила, і язик наче не свій! Хто його зна, чого! Спасибі
вам, мамуню! дай вам, Боже, і нарік мати, а нам у вас
робить діждати!»

Дивна діла твоя, Господи! Здається, оці вчені
та товчені панотці повинні б лучче громаді подобатись:
і більш читав, і більш вчився — хоч з книжок, та світ
повинен би знати, і себе спізнати; а піди ж! вийде, наче
з лісу, і в дяка вчиться правити, а в старости хазяйну-
вати. А в громаду вийде, що ясне сонце, високо-високо!
як не вклонись, не доглядить. Все, мабуть, якісь великі
та розумні думи думають, що й під ноги не дивиться.
А що з того? Ні за собою, ні перед собою — дарма тільки
батьки кошти несуть... Дивна діла твоя, Господи! На
простого чоловіка як гляне, то наче ворога в йому пі-
знав. Чи така вже наука, чи такий світ настав? А старі
не такі були! От хоч би й о. Гервасій! Тих високих наук
і в очі не бачив, і чути про їх не чував, і слухать навіть

не любив; а піди ж до хазяйства — хоч якого битого господаря перейде. Або до відправи! приведи татарина, що зроду-звіку не чув Божого слова — і той зрозуміє: і голос мав на славу, і читав, як горохом сипле, — кожне слово, наче виточене, з його уст викачувалось. То й любо було в церкві постояти, набоженства послухати. Не так, як за нових, що мимрить-мимрить, наче теля ремінь жвакає, та ще й на московське¹; а ти в церкві стоїш, і спать хочеться, або таки дрімаєш. Не тільки в церкві та в своїй господі, — і в громаді о. Гервасій був чоловік з головою! Як розкаже, було, що з давнини, то наче з книжки вичитує, аж зітхнеш, слухаючи. Дасть же Бог таку голову на в'язи! Здається, щоб другому попалась, то покотилась би, як кабак, — не вдержалась би. Господи, Господи! Тим і громада його поважала і любила, що малої дитини не промине, не сказавши доброго слова, а що з старим, то й до розмови стане.

— А де були, дядьку?

— Та там і там, отче чесний!

— А куди Бог провадить?

— Та туди й туди!

— Боже помагай!

— Спасибі, панотченьку!

І підеш, і він піде, а на душі якось так легесенько, наче справді Бог тебе веде, а не ноги несуть. Отакий-то був о. Гервасій! отака його паніматка!

І жили собі любенько! Господь благословив і діточками — четвірко їх мали: три дівчини, як зорі ходили, і хлопчик. Дівчата звались: старша — Мася, літ мала

¹ ...на московське... — тобто церковнослов'янською мовою, якою тоді відбувались відправи в церкві.

вже з чотирнадцять, менша — Орися — літ дев'яти, третя — Текля — п'яти літ була. Хлопець був підстарший, — звався Антосьо. Що то за хлопець ріс! Вже, було, вмів на криласі читати, — міг би за дяка бути, хоч мав літ одинадцять. Панотець так-таки й думав, та прийшов указ від благочинника¹, щоб в школи везти... Що-то вже плачу було! Не так хто плакав, як мати; згадала покійника тата свого, що все, було, розказує, — з якихось книжок вичитував, — що під кінець світа, як вже матиме анцихрист народитись, всюди будуть школи, будуть ученики і учителі; а то не учителі будуть, а мучителі; не ученики, а мученики; і то ж то плачу було! На маму дивлячись, і дочки слізьми заливались. Панотець же лиш сіп, не так за чим, як треба було гроші везти то учителям тощо. А Антосьові байдуже: бігав собі понадворі та батогом вихльостував — ще й рад був, бо не приганяли до книжки. Та все-таки заплакав, як прийшлося на бричку лізти. Високо так намостили, що наче дзвіницю на колеса взяли, — так-то всячини напакували: і курей, і гусей — все печених, і печене порося начинене, і масла — і всього-всього, — сказано: дитина в чужий край виїжджала, в чужу сторону, аж за десять миль від дому, в Круті...

Мати сама й відвезла, і оце тільки рік минав, що його не було дома, а тільки самі дівчата. Любили його сестри і все, було, допитуються: чи скоро вже Антося привезуть? І ждали того Кирика й Улити², як Великодня.

¹ *Благочинник* — служитель культу, старший над священиками кількох парафій.

² Йдеться про церковне свято (15 липня за старим стилем), під час якого бурсаків розпускали по домівках.

Та ще далеко було до п'ятнадцятого липня, тільки червень недавно почався; в хазяйстві всяка робота йшла — весіння кінчилась, а літня до початку доходила, і паніматка була коло шаровільника, а панотець збиравсь сіно косити і пішов коляндар почитати, як бачили-сьмо. Мася ж, зоставшись сама з сестрами, Орісю заставила начиння мити, а сама справлялась коло дйва. І вже всюди вправилась, тільки ще оставалось бур'яну насікти для годованців. А вже з полудня звернуло, і сонце саме припікало.

В цю саму пору о. Гервасій тяг з двора — смутний та невеселий: борода йому аж кісткою на груди сперлась, так голову повісив; руки за спину заложив і волік патерицею¹ за собою — не підпирався. Тепер в тій стороні причет² в підрясниках ходить і з бородами, то панотці мусять ходити в рясі; а давнішими часами причет був стрижений та голений, і зодягались, хто як міг; хто в сіртуку ходив, хто в свитині, а хто й добрий мав жупан або бекешу; то панотці ходили без ряс: і по підряснику знати було, хто йде. І о. Гервасій, хоч без рясі йшов, та всі його пізнавали, хоч би й чужесторонні: борода, коси та доземна одежина вже свідчили, що не проста людина йде, а батюшка. І хто їде, кожен шапку зніме, «помай-бі» скаже; хто йде, під благословенство підійде. Отець Гервасій кожному, було, привітне слово скаже, нікого мовчки не пройде; а на цей раз і землі під собою не бачив, не то на подорожніх ще придивлявся б. То всі зараз і пізнали, що немала туга в його душу завітала.

¹ Патериця — палиця.

² Причет — служителі культу при православній церкві.

— Бач, — кажуть, — чогось зажурились наші батюшка. Я підійшов поблагословитись. «Га?» — кажуть. — А я: «Благословіть, — кажу, — отче чесний!» — «Боже благовісти!» — І більше ні слова. Адже цього не бувало?

— Таже ніт.

— Мабуть, велика туга!

— І я скажу.

Справді, на душі в о. Гервасія, як в казані, клеко-тіло; думка думку випереджала, а більш того, що жодної не було, тільки за серце стиснуло. Так притяг він аж додому. Текля бігала по подвір'ї, вгледіла і покачалась до його, кричачи: «Татко! тат-ко!» Погладив її панотець по голівці, та, мабуть, не по-батьківськи, бо хоч мале було, а зараз спізнало, що він невеселий, і стало, приставило палець до губи, наче думає-роздумує; як зразу і кинулось по подвір'ї: метелик надлетів. Тим часом о. Гервасій вже й поріг переступив. В сінях Мася заходилась коло бур'яну. Зглянув він на дочку, зітхнув і питає:

— А мати в полі?

— В полі, — відказала вона. — Може, будете що їсти? Єсть плечінди¹.

— Ет! — озавсь о. Гервасій, — дай мені чистий покій! — махнув рукою і пішов у покої.

Не успіла Мася раз-два сікачем вдарити, як батько гука:

— Масю! Масю!

— Зараз, татку! — озвалась вона; обтріпалась і побігла до хати.

¹ Такі пироги. Бувають з сиром, з кабаком, а як весною — то з луком (дикий часник) і тоді звуться мандзарі.

Тато сидів коло вікна на тапчані, тільки в шматті, розхристаній, аж грудино видно, і краплями піт тече по виду.

— Возьми, дочко, подушку та поськай¹ мене, — заговорив.

— Нема часу, татку, я кропиву січу, — відказала дочка.

— Ти б не бралась не за своє діло, — заговорив він наче не своїми губами, — хіба ти мужичка, чи що, щоб коло свиней ходити? Ти пошанувала б свої руки! Та по сонці мені не вганяй! Ти... — та й не докінчив: чудно йому стало, що Маса дивилась на його на все око і начеб аж плечима здвигнула, що ніколи цього не було, а тепер балака, наче не до ладу, — наче не те з губи вирвалось, що хотів сказати.

— Чого-сь так очі вивалила? — гукнув тато. — Бери подушку та ськай!

Пішла Маса в валькир², як там кажуть, винесла подушку, гребінець; сама тільки в цицовой спідниці та в сорочці, і разок перл на шиї.

— Чого ходиш, як циганка? чому не приберешся? — почав панотець, поклавши голову на подушку.

— Хіба хто прийде? — заговорила Маса, перебираючи йому в голові, а за пальцями аж волосся кричиться.

— Дурна ти! — озвався панотець. — А руки які! як у мужички, — додав далі, поклавши голову на подушку, і каже: — Гляди ж, щоб ходила мені вдягнена, і рук пильнуй, щоб білі мені були! Я останню хвостину збуду, аби й ти на людських дітей походила. Ох! — застогнав.

¹ Ськати — шукати вошей у чиемусь волоссі.

² Валькир — бічна кімната.